

Комунікативна лінгвістика. Проблеми дискурсології. Інтерпретація художнього тексту

УДК 811.161.2

А. М. Агафонова

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри сучасної української мови

ЗМІСТОВІ ДОМІНАНТИ ЕПІСТОЛЯРНОГО ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ ЕПІСТОЛЯРІЮ АНАТОЛІЯ ДОБРЯНСЬКОГО)

У статті здійснено аналіз змістово-лексичного діапазону епістолярного мовлення відомого буковинського літературознавця, культурного та громадського діяча, почесного громадянина міста Чернівців Анатолія Добрянського. Серед основних засобів передачі емоційно-почуттєвих станів, намірів автора листів визначено експресиви, які репрезентовані у досліджуваному матеріалі емоційно-оцінними лексемами, демінутивними та аргументативними утвореннями, розмовно-просторічну лексику, слова з переносним значенням, вкраплення синонімів і антонімів у змістову структуру речення, стилістичні прийоми порівняння та різного роду повторів, а також використання фразеологізмів.

Ключові слова: епістолярій, епістолярне мовлення, епістолярний текст, експресивність, розмовно-просторічна лексика, переносне значення слова, синонім, антонім, порівняння, повтор, фразеологізм, функція.

Епістолярний стиль, уживаний переважно в листуванні, репрезентує начамперед апелятивну функцію мови, яка “полягає у зверненні до адресата з бажанням увести його в коло певних подій, поінформувати про щось, викликати певні почуття, співзвучні з емоційною настроєністю автора” [6, с. 175].

Метою статті є систематизація та аналіз лексичних ресурсів мови та їхня роль у системі епістолярного мовлення. Матеріалом обрано епістолярну спадщину буковинського літературознавця, культуролога, людини енциклопедичних знань Анатолія Добрянського, постать якого вирізняється особливою значущістю в культурному житті та на науково-просвітницькій ниві міста Чернівці.

Мовленнєвий намір автора епістолярного тексту, спрямований на співрозмовника й вербально оформлений у висловленні, вирізняється предметно-смысловим змістом та експресивно-оцінним забарвленням, хоча в різних формах мовленнєвого спілкування емоційний ефект має неоднакове значення і силу. Загальна експресивність епістолярного тексту є інтегрованим результатом реалізації таких його властивостей як емотивність, оцінка, образність, ін-

тенсивність, стилістична маркованість, структурно-композиційні особливості тощо [1, с. 183]. Експресія як одна з ознак епістолярного тексту, зокрема епістолярного, – це складна стилістична категорія, що включає низку психічних, соціальних та лінгвальних чинників і виявляється як інтенсифікація виразності текстового матеріалу за рахунок посилення образності, емоційності, оцінності, збільшення сили впливу висловлювання, його емоційного навантаження. Послугуючись емоційно-експресивною лексикою, адресант виявляє власне ставлення до висловленої інформації, а також предмета свого мовлення щодо адекватного сприйняття ним його комунікативних мотивів [4, с. 7].

Серед експресивних мовних ресурсів у досліджуваних епістолярних текстах найбільшої уваги потребують лексичні, оскільки слово є провідною одиницею мови, що допомагає схарактеризувати образи, виразити симпатії чи антипатії, передати авторське бачення описуваних подій, осіб, ситуацій, тобто є основою для відповідного сприйняття змісту повідомлення. Експресивність може міститися у значенні окремого слова (така лексема виступає синонімом до нейтральної назви явища або поняття), а може створюватися описово (контекстом) [3, с. 90]. Уживаючи емоційно-експресивну лексику, адресант виявляє власне ставлення до висловленої інформації, а також предмета свого мовлення щодо адекватного сприйняття ним його комунікативних мотивів.

Найбільш поширеним засобом вираження емоційного стану епістолярних комунікантів у досліджуваних листах є експресиви, що виражаються: а) словами, які містять позитивну емотивну оцінку: *Щоб ти знала, мамо, як мені сподобався він! Співали чудові пісні [30.XI.1952]; Яка вона прекрасна, мамо, ця наша рідна земля! [недат.];* б) словами, що виявляють негативну емотивну оцінку: *Лише останнє знаю непогано, а праць обох не читав. І ситуація, як на зло препаршива [25.VI.1959]; Остогидла біганина, даремна метушня. [2.X.1965]; В кімнаті обстановка жахлива, один тип просто до божевілля доводить [1.X.1953].*

За нашими спостереженнями, експресивна лексика, яка в досліджуваних листах здебільшого містить негативну емотивну оцінку (слова на позначення роздратування, незадоволення, зневаги, занепокоєння, суму та ін.), співвідносна з внутрішніми емоціями та переживаннями їх автора. Застосування експресивів дає авторові змогу викликати у реципієнта адекватну реакцію, спричинити емоційний ефект, переживання, що відповідають його намірам і змушують вдаватися до вибору тих чи тих мовних одиниць.

В епістолярії А. Добрянського фіксуємо конструкції оцінки власних дій та станів, що засвідчує самокритичність автора, його прагнення до самовдосконалення. Так, іронічним відтінком позначена конструкція самооцінки у листі з санаторію на Київщині: *Дозвольте передати Вам мій ледарський курортний привіт і побажати успіхів у роботі. Це достить цікаво: звикнути до систематичної праці і опинитися раптом на положенні нероб. Я співчуваю тим Агам Шукам, які по три місяці бувають на курортах. Справді, тут збожеволіти*

можна робочій людині за три місяці [1.IX.1956] Супровідний підпис до фото, яке А. Добрянський надсилав матері, також позначений самооцінкою з дещо іронічним відтінком: *Посилаю любительське фото. Погане, але я і в дійсності не красень [24.XI.1955].*

Для вираження експресивної оцінки у досліджуваному епістолярному матеріалі актуалізується цілий комплекс мовних засобів, а саме:

– якісно-оцінні прикметники, рідше прислівники, оцінний ефект яких може посилюватися шляхом поєднання з підсилювальними модальними частками: *Такі тупі і безграмотні дипломанти пішли, що аж страшно – немає знань за 5-6 клас [20.V.1966]; Так він статний, високий, красивий, а от грає зовсім без почуття, просто, як дерев'яний [20.IX.1952]; Нелюдські головні болі, звістка про смерть Сталіна одночасно завалилась на мене, ніби випробовуючи мою стійкість [8.III.1953]; Так негарно вийшло з Люсею Трофімовою [24.XI.1955]; Такий хороший, світлий настрої зараз у мене. [недат]; Мені аж страшно робиться, що нічого про тебе не знаю [1.XI.1952];*

– поєднання оцінного слова (іменника, прикметника, дієслова та ін.) з прислівниками міри і ступеня, що вказують на найвищий ступінь вияву ознаки: *Читаю до одуріння [31.07.1957]; Дуже шкодую, що не побачився з Зіною [24.XI.1955]; За тобою і домам заскучав страшенно, здається, на крилах злетів би в Романківці [20.IX.1952].*

У процесі аналізу зафіксовано велику групу лексем, які містять форманти суб'єктивної оцінки, зокрема демінутивні та аугментативні утворення. До афіксів з лексико-граматичним значенням належать зменшено-пестливі суфікси, які вживаються на позначення зменшеності чи здрібнілості, пестливості, ласкавого або фамільярного ставлення до предмета чи особи, та згрубіло-збільшувальні форманти, що передають збільшення чи згрубілість і виражають зневажливе, іронічне або фамільярне ставлення до предмета мовлення, як, наприклад: *Здрастуй, дороженька мамо!; Здрастуй, рідненька мамусю! Роботи страшенно багато – шарпають на всі боки, здоров'я мерзенне [1.X.1953]; Мене вбивають тут страшенні контрасти [14.VIII.1965]; З харчами поганенько, бо все таке в столових, що скільки з'їси, стільки ж і вирвеши, але ж мені залишилось жити тут всього шість днів [6.VIII.1952]; В "Радянській Буковині" 7-ого червня була невеличка пісенька "Щаслива доля", а 9 червня на 3-й стор. – "перший крок" – рецензія на виставу за підписом Янко Славич [18.VI.1959]; Щодня раненько гуляю в лісі, після сніданку до обіду працюю, потім ходжу по навколишніх лісах, або купаюся на озері [1.IX.1956].*

Анатолій Добрянський активно послуговується арсеналом просторічних розмовних засобів, які, як відомо, вдало взаємодіють із літературними мовними структурами, доповнюють і поширюють засоби епістолярного стилю. Такі слова та звороти, що не є характерним загалом для мови автора, ніби «вириваються» в моменти емоційних станів: *Я в ці дні в лікарню не ходив: ну її к бісовій матері. Од їхніх ліків тільки голова ще дуже болить, та, в додачу, щоденно*

доводиться на трамваї тратити карбованців 2, бо до психлікарні більше як п'ять кілометрів [8. III. 1953 р.]; А погані умови ось в якому відношенні: поперше, в гуртожитку хлопцям дали найгірші кімнати, в яких холодно, як у псарнях [27. XI. 1952 р.]; Стипендія ще не скоро, грошей ні коп'я ні в кого, так наше студентство в парк лізло, аж паркани тріщали [24. V. 1953 р].

Уживання розмовних лексем стилістично мотивоване і сприяє відтворенню живомовних структур в епістолярному тексті, адже народнорозмовні слова і стійкі словосполучення, на думку Д. Баранника, – це “безбережне море, в якому віддзеркалюються особливості мовної свідомості людей певної історичної доби, їхнє образне мислення, формується лексика, яка без них була б позбавлена важливих характеристично-змістових та художньо-образних складників” [2, с. 31].

В епістолярному мовленні А. Добрянського розмовно-просторічний шар лексики має неабиякі виражальні можливості. Слова з яскравою експресивно-емоційною забарвленістю є засобом образності і мають чітку позитивну чи негативну конотацію: *Тільки замість Дністра синьоводого “остолопи” в редакції зробили “Дністер синьоокий” – ні рими тобі не залишили, ні глузду здорового [10.X.1959]; Чудак, цим гордиться треба, шкода, що раніше не наважився на це [8.VIII.1959].*

Меті небуденного, нетрафаретного висловлення думки підпорядкований аспект формування образних засобів на основі розширення змістового обсягу слова за рахунок виникнення в нього переносно-образних значень і підсилення експресивних властивостей, тобто метафоризація слова. Досліджувані тексти насичені словами з переносним значенням, наприклад: *Оце зараз пишу при свічці, а деколи просто очима доводиться світити [27.XI.1952]; Рухнули всі мої плани наукової роботи на цей рік. [30.IX.1954]; Життя вимагає гострих зубів і міцних нервів [15.V.1954]; Хочеться світа побачити, людей [15.V.1954]; Доводиться бігати по факультетах [1.IX.1956]; Ходжу по будинках агітатором [11.02.195]; Напихають студентів всяким другорядним матеріалом той час, коли багато на 350 слів (в диктанті) роблять по 45-60 помилок [15.V.1954].*

Одним із яскравих засобів вираження авторської оцінки в досліджуваному епістолярному матеріалі є порівняння, яке вказує на суб'єктивне сприйняття події, явища, на образне сприйняття навколишнього світу на основі подібності ознак. Адже за допомогою порівнянь автор може відтворити дуже багато найрізноманітніших почуттів з їх численними відтінками, як позитивними, так і негативними. Функціонально-стильова сфера застосування лексичних порівнянь нагадує застосування переносних значень слова: безвідносно до стилістичної настанови слово-порівняння може використовуватися в різних функціональних стилях, в той час як стилістично спрямоване порівняння є ознакою художньої образності [7, с. 145]. В аналізованих листах матеріалістичною основою творення порівнянь є реалістичний, предметний опис побуту, стосун-

ків між людьми: *Навісили мені університетську раду наукового студентського товариства, а тепер тягну, як поштова кляча* [14.12.1956]; *Коли я приїхав з дому важив 49 кг, а сьогодні спеціально зважився – вже тільки 44, легкий, як пір'їнка, прям хоч в балет іди* [20.IX.1952]. *Живу тихо і глухо, як Акакій Акакійович* [10.10.1957] *Нехай дослід не вдався, – я і дрібній картоплі буду радий – зголоднів, як Іцків цуцик* [10.X.1959].

Різноманітність емоційних відчуттів представлена порівняннями, у тому числі й зіставно-протиставними у поєднанні з оцінно-характеризуючими прикметниками: *Майже всі головні ролі виконує Величко. Так він статний, високий, красивий, а от грає зовсім без почуття, просто як дерев'яний. Чацький – це не людина, а вогонь, а у Величка він виходить, як лялька на музочках* [20.IX.1952 p].

Анатолій Добрянський у листах до матері часто послуговується й іншими лексичними прийомами, що вирізняє його епістолярний мовостиль з-поміж інших, а саме прийом різного роду повторів: *Читаю... читаю... читаю... кінця й краю цьому читанню не видно. Хочеш – не хочеш, а я тобі посилатиму усі свої нові вірші, і ти будеш моїм першим критиком. Роботи дуже багато, особливо писанина набридає: пиши, й пиши безкінечні конспекти. Ну, а в мене все ті ж новини – робота, робота, робота* [21.V.1967].

З лінгвістичної точки зору повтор являє собою кількаразову появу у тому чи іншому контексті тієї самої мовної одиниці на відповідному лінгвістичному рівні. Повторювані елементи, як правило, одержують більше смислове навантаження і набувають додаткових емоційно-експресивних відтінків. Характерно, що навіть слова з стилістичного погляду нейтральні при повторенні набувають емоційної виразності, як-от: *Хотілося б писати й писати, та поки що обмежусь цим, бо “остання догорає моя свічка лойова”, як писав Руданський* [27. XI.1952]; *Робота, робота без кінця і краю* [18.XII.1957].

Характерною ознакою епістолярного мовлення А. Добрянського є використання синонімів, що сприяє уникненню повторень, урізноманітнює їх мову, наприклад: *Ні в чому не щастить, нічого не клеїться*. [14.12.1956]; *Всі його знали як одверту, щирю людину* [14.12.1953]; *Кожен зустрічний може тобі розповісти з ким ночував Малишко чи Сосюра, але що нове вони написали, про це не скаже навіть той, хто сміє вважати себе розумною, освіченою людиною [в поїзді]; Безмірне горе, траур в серці кожної чесноі людини.* [08.03.1953].

У листах широко представлені поряд із загальнономовними і контекстуальні синоніми, що служать емоційно-експресивними заміниками нейтральних слів загальнонародної мови: *Яка вона прекрасна, мамо, ця наша, рідна земля. Якби чотири життя мала людина, я всі їх забрав би, щоб любитися на цю красу зелену* [1956]; *Голосував на сесії Максим Рильський. Довелось виступати з віршами на вечорі зустрічі. Старому подобались мої писання, він навіть трьохтомник своїх творів подарував мені на згадку* [18.XII.1957]; *Правда, погода зіпсувалася: дощі і страшенно холодні вітри, а я так і не купив нічого. Несимпатичні вітерці примушують думати про пальто* [17.X.1958].

Використання антонімів у текстах листів дає змогу авторові створити контрастну характеристику образів, предметів, явищ, наприклад: **Сміх і сльози!** [5.04.1957]; **Вдень працюю в читальні, вночі слухаю радіо, пишу листи або що-небудь інше** [11.02.1957]; **Рано чи пізно – вони знадобляться, так що треба мати все наготові. Твій лист мене втішив і розтривожив** одночасно [17.X.1958]. Вживаючись у функції зіставлення чи протиставлення, слова, що перебувають в антонімічних стосунках, допомагають порівнювати різні реалії, наприклад: **Хороша, щира, але страшно нав'язлива** [10.10.1957]; **Важка, виснажлива [робота], але досить цікава** [30.XI.1957]; **Але як завжди, хороших людей чомусь доля закидає за тридев'ять земель, а паскудь всяка щоденно тобі очі мозолить** [10.06.1957].

Надзвичайно широко А. Добрянський послуговується фразеологізмами, які надають текстам листів образності, полемічної сили, гостроти, часто служать для створення гумористичного чи іронічно-сатиричного ефектів, наприклад: **Отож ми з Богданом придумали спосіб, щоб були і кози цілі, і вовки ситі** [30.XI.1964]; **Вреши – реши, якщо падати, то з доброго коня і у високий бур'ян** [10.X.1959]; **Крім того, що в майбутньому буду значно обережнішим у фінансових справах, я пізнав справжню ціну тим мерзенним людям, які в день полочки завбачливо зустрічають мало, що не біля редакційного виходу або вчащають додому, за чаркою клянуться бути друзями, нагороджують поцілунками Іуди, а потім зраджують в скрутну хвилину, благородно забувають** [28.VII.1959]; **Відмовитись від служби – залишитись без засобів існування, відмовитись від об'єднання – поженуть з роботи ще й шию намілять** [18.VI.1959].

Поряд із традиційними фразеологічними одиницями у листах використано прислів'я та приказки, уживання яких підпорядковане певному задуму: вони виступають джерелом народної моралі, засвідчують стійкі переконання; причому їх нагромадження (поряд з іншими фразеологічними одиницями) створює певний колорит. Семантико-структурні зміни у самому фразеологізмі оновлюють його і, порушуючи вже встановлені асоціативні зв'язки, надають фразеологічним одиницям сильнішого експресивного забарвлення: **Парторг стала дуже лагідною і обіцяла, але “обіцяного три роки чекають”** [1.IX.1954]; **От справді застав дурного Богу молитись.** [10.VI.1962] **Є дужі мудрі народні прислів'я: “Лежачого не б'ють” і “Кто старое помянет, тому глаз вон”** [10.X.1959]; **Як кажуть люди, попала коса на камінь** [10.X.1959]; **Нехай зрозуміють, що не все коту масляна, бо неправдою хоч і далеко заїдеш та назад не повернешся** [18.VI.1959].

Листи Анатолія Добрянського наповнені виразними, експресивними метафоричними одиницями – фразеологізмами, які у тексті виконують певні функції: номінативну (називання явищ, ознак, дій), пізнавальну (їх характеристика) конотативну (їх оцінка), виховну (вплив на читачів та оточуючих) та експресивно-оцінну, а також поживляють мовлення, увиразнюють його. Основним для Анатолія Добрянського був не точний запис фразеологічних одиниць, а їх стилістичне навантаження.

Лексичні діалектизми, зафіксовані в епістолярії А. Добрянського, репрезентують широке коло номінацій, що характеризують повсякденне побутове життя буковинців: *Починаючи з цього листа, думаю написати “вуйкам” [15.V.1954]; Той попросив дати рукави від фуфайок на ноги, або хоч один сірник [14.XII.1953]*. Порівняно невелика кількість діалектних слів у листах А. Добрянського все ж яскраво передає колорит місцевого мовлення і виформовує індивідуально-авторське.

Отже, аналіз змістового діапазону епістолярію А. Добрянського дає підстави визначати потужні можливості лексичних засобів, а саме експресивів, синонімії й антонімії, фразеологічних зворотів, діалектизмів, стилістичних прийомів порівняння та повтору, для передачі емоційно-вольових станів та різноманітних намірів автора епістолярного мовлення.

Література

1. Амосова Н. Н. Слово и контекст / Н. Н. Амосова // Очерки по лексикологии, фразеологии и стилистике : учен. зап. ЛГУ. – Л. : Изд-во Ленинград. гос. ун-та, 1958. – Т. 243. – Вып. 42. Ч. 2. – С. 3–23.
2. Баранник Д. Х. Народнорозмовний складник лексичної та фразеологічної систем національної мови / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 2008. – № 4–5. – С. 18–31.
3. Білодід, І. К. Мова і стиль роману “Вершники” Ю. Яновського [Текст] / І. К. Білодід ; відп. ред. Л. А. Булаховський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1955. – 128 с.
4. Взаємодія художніх і публіцистичних стилів української мови. – К. : Наук. думка, 1990. – 213 с.
5. Добрянський Анатолій. Листи до матері / Упор., передм. та примітки Елеонори Соловей. – Чернівці : Книги ХХІ, 2014. – 232 с.
6. Ленець К. В. Епістолярний стиль / К. В. Ленець // Українська мова. Енциклопедія. – Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. Бажана, 2004. – С. 175–176.
7. Шабат-Савка С. Т. Вербалізація комунікативних інтенцій в епістолярному дискурсі Ольги Кобилянської // Науковий вісник Чернівецького університету ім. Ю. Федьковича. Збірник наукових праць. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – Вип. 697–699 : Словянська філологія. – С. 358–361.

References

1. Amosova N. N. Word and context : Ocherki po leksikologii, frazeologii i stilistike – Essays on lexicology, phraseology and stylistics / N. N. Amosova. – Leningrad : Publishing House of Leningrad State University, 1958. –Vol. 243. – № 42 (2). – P.3–23.
2. Barannyk D. H. Colloquial component of lexical and phraseological of the national language / D. H. Barannyk // Movoznavstvo – Linguistics, 2008, № 4–5, P. 18–31.
3. Bilodid I. C. Language and style of the J. Janowskyi’s novel “Vershnyky” / I. C. Bilodid ; Bulakhovskiy L. A. (Ed.). – Kyiv : AN USRR, 1955. – 128 p.
4. Interaction of artistic and journalistic styles of the Ukrainian language. – Kyiv : Naukova dumka, 1990. – 213 p.
5. Dobrianskyi Anatoliy. Letters to the mother / A. Dobrianskyi ; Eleonora Solovei (Ed.). –Chernivtsi : Knyhy XXI, 2014. – 232 p.
6. Lenets K. V. Epistolary style] / K. V. Lenets // Ukrainiska mova. Entsiklopediia – Kyiv : Ukrainian language. Encyclopedia, 2004. – P. 175–176.
7. Shabat-Savka S. T. Verbalization of communicative intentions in the epistolary discourse of Olga Kobylanska / S. T. Shabat-Savka // Scientific Bulletin of Yuriiy Fedkovych Chernivtsi National University. – Chernivtsi : Chernivtsi National University. Slovianska filolohiia – Slavic philology, 2013, P. 358-361.

Agafonova A. M.

**CONTENT-BASED DOMINANTS OF EPISTOLARY DISCOURSE
(BASED ON THE EPISTOLARY OF ANATOLIY DOBRIANSKY)**

The article analyzes content-lexical range of epistolary speech of Anatolii Dobrianskyi, famous Bukovinian scholar, cultural and public figure, an honorary citizen of Chernivtsi. Among the principle means of emotional-sensory states transmission and the intentions of the author of letters, the following components were identified: expressives, represented in the research by emotional and evaluative lexemes, diminutive and argumentative formations; colloquial vocabulary; words with figurative meaning; additive synonyms and antonyms in the semantic sentence structure; stylistic devices such as comparison and various types of repetitions, and also the use of phraseological units was significant.

Key words: *epistolary work, epistolary speech, epistolary text, expressiveness, colloquial vocabulary, figurative meaning of the word, synonym, antonym, comparison, repetition, phraseological unit, function.*